

Bir Siyasetnâme Olarak “Kutadgu Bilig”*

As a Politicsbooks “Kutadgu Bilig”

Hasan Hüseyin ADALIOĞLU¹

ÖZET

Kutadgu Bilig, 11. yüzyıl Karahanlılar devri Türk-İslam kültür muhitinin ortak bir ürünü olup İslamî dönem Türk kültürünün ilk manzum siyasetnâmesidir. Kutadgu Bilig’de, kronolojik olarak kendisinden önce veya sonra yazılmış siyasetnâmelerden, gerek felsefi malumat gerekse de temsilî üslup bakımından, farklı ve özgün yönler vardır. Bu kıymetli eser, İslamî Türk edebiyatının ilk ürünlerinden biri olmakla birlikte, yalnızca Türk edebiyatı tarihi bakımından değil, aynı zamanda Türk sosyolojisi, Türk kültür tarihi ve Türk devlet felsefesi açısından da ele alınıp incelenmesi gereken önemli bir kaynaktır. Siyasetnâmelerin ekserisi İran-İslam coğrafyasında şekillenen Fars siyaset geleneği ile İslam prensiplerinin sentezlenmiş biçimleri olmasına karşın Kutadgu Bilig, büyük ölçüde Türk devlet ve siyaset geleneğini ihtiva etmektedir. Bu yönden diğerlerinden farklı ve özgün bir eserdir. Kutadgu Bilig bize, binlerce yıllık Türk tarihinde, birçok coğrafya, iklim, din, kültür ve uygarlık değişikliklerine rağmen, ana çizgileri aşağı yukarı aynı kalan bir toplum ve devlet anlayışının sürdüğünü göstermektedir.

ANAHTAR KELİMELELER

Kutadgu Bilig, siyaset, siyasetnâme, devlet felsefesi

ABSTRACT

Kutadgu Bilig, which is the co-production of Turk-Islam milieu in the eleventh century, Karahanid period, is the first poetical book of government belongs to Turkish-Islamic culture. There are chronologically, from the aspect of both philosophical information and imaginative style, different and original writings in Kutadgu Bilig. That precious work, as well as being the first production of Turkish-Islamic literature, must be examined not only from the aspect of Turkish Literature History but also Turkish sociology, Turkish cultural history, and Tur-

* Bu makale, 26-27 Ekim 2009’da İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Merkezi ve Türk Dil Kurumu işbirliği ile düzenlenen “Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig” adlı Uluslararası Sempozyumda sunulmuş daha sonra yazarı tarafından ikmal edilerek yayına hazır hale getirilmiştir.

¹ Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, hhadali@ogu.edu.tr

kish government philosophy. Although most of books of government are a syntheses of Persian politic tradition and Islamic principles in Persia-Muslim geography, Kutadgu Bilig mostly includes Turkish government and politic tradition. Thus, it is different and original than the others. Kutadgu Bilig shows us that a more or less remaining society and state understanding lives although many changes on geography, climate, religion, culture, and civilization during the thousand of year Turkish history.

•

KEY WORDS

Kutadgu Bilig, Politics, Politicsbooks, State Philosophy

Giriş

Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in yazdığı *Kutadgu Bilig*, 11. yüzyıldan günümüze gelen İslamî Türk edebiyatının ilk ürünlerinden biridir. Bu kıymetli eser, yalnızca Türk Edebiyatı Tarihi bakımından değil, aynı zamanda Türk sosyolojisi, Türk kültür tarihi ve Türk devlet felsefesi açısından da ele alınıp incelenmesi gereken önemli bir kaynaktır. Nitekim şimdiye kadar *Kutadgu Bilig* üzerinde edebî (filolojik ve linguistik), dinî, siyasî ve felsefî yönden değerli araştırmalar yapılmıştır.

Kutadgu Bilig, baş tarafına sonradan ilave edilen manzum ve mensur metinlerden de anlaşılacağı üzere, bir idare ve siyaset kitabıdır. Yusuf Has Hacib bu eserde, çeşitli konu ve meseleler hakkında felsefi ve sosyolojik fikir ve düşünceler ileri sürüp öğütler vermektedir. Bundan başka, toplumu oluşturan çeşitli sınıf ve zümrelerin yapısını ve değerini, onlara karşı hükümdar tarafından izlenmesi gereken davranış ve tutumları belirler. Böyle olmakla birlikte, *Kutadgu Bilig*'in, eski devirlerde doğuda benzerlerine sıkça rastlanan türden, devrin idarecilerine ve devlet adamlarına pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletli bir yönetim oluşturmalarını istemek amacıyla ahlaki telkinler veren, devlet içindeki sosyal gruplaşmaları göz önüne seren, tarihin tanınmış şahsiyetlerinin yaptıklarından örnekler sunan öğüt kitapları durumundaki siyasetnâme (*nasîhâtü'l-mülûk*)lerden farklı ve özgün bir yapısı vardır.

Biz bu çalışmamızda, öncelikle *Kutadgu Bilig*'in beslendiği kaynaklar konusunda araştırmacıların kanaatlerine yer verdikten sonra, çoğunluk araştırmacıların bir tür siyasetname olarak kabul ettiği *Kutadgu Bilig*'den önce veya sonra yazılmış siyasetnamelerin genel özelliklerini dikkate alarak, onunla benzeşen veya özgün yönlerini tespit etmeye çalışacağız.

İslam dünyasında *Kutadgu Bilig*'den önce veya sonra yazılan birçok siyasetnamenin kaynaklarına baktığımızda, yabancı kültürlerin tesirini görürüz. Abbasilerin iktidara gelişinden itibaren Farsça, Hintçe ve Yunanca kitapların tercüme edildiğini ve bu yolla İran, Hint ve Yunan'ın felsefe, tıp, matematik, astronomi ve gramer gibi tabii ilimlerin yanı sıra, devlet ve siyaset geleneğine ait bilgi ve tecrübelerin de İslam dünyasına intikal ettiğini biliyoruz (Ülken 1935: 19).

Siyasetnamelerin klasik kaynakları arasında, İran krallarının hayat hikâyelerini anlatan Hüdaynâme, Âyinnâme gibi eserlerle, Abbasilerin ilk devirlerinde idarecilik görevi yapan Bermekîler ve İbnü'l-Mukaffa gibi Fars kökenli dev-

let adamlarının eserleri ve tecrübeleri, Nuşirevan, Hüsrev Perviz, Behram Gur, Büzürgmîhr gibi idarecilerin, siyasi ahlaka dair hikmetli sözleri yer alır. Klasik kaynaklar arasında, Hint filozof ve krallarının siyasi ve ahlaki hikmetleri ile Sokrates, Eflatun ve Aristo gibi Yunan filozoflarının, Galen ve Hipokrat gibi tabiplerin ve başta Büyük İskender olmak üzere Rum krallarının ve devlet adamlarının siyasi tecrübelerini içeren bilgiler ve metinler de bulunmaktadır. Bununla birlikte Uzakdoğu Çin kültürüne mensup filozof ve kralların siyasete dair kuralları ve uygulamaları ile İslam öncesi Arap krallarının hikâyeleri ve siyasi tecrübeleri de siyasetnâmelerin klasik kaynakları arasında zikredilmektedir. Birçok siyasetname yazarı, bu tür eserleri referans aldıklarını bizzat ifade etmektedirler. İran krallarının, Hint ve Yunan filozoflarının siyasete dair gelenekleri, İslam dünyasında İbnü'l-Mukaffa, İbn Kuteybe, Câhiz, Mâverdî, Nizâmu'l-mülk, Seâlibî, Turtuşî, Gazzâlî, İbnü Abdi'r-Rabbih, Zencânî, Şeyzerî gibi birçok siyasetnâme ve tarih yazarı tarafından kullanılmıştır. O devirde mevcut olan bu bilgiler, Müslüman bilginler tarafından İslamî anlayışla sentezlenerek siyasetname türü eserlerin malzemesini oluşturmuşlardır (Adaloğlu 2004: 3-4).

I. Kutadgu Bilig'in Kaynakları Hakkında Yorumlar

Giriş kısmında ifade ettiğimiz gibi *Kutadgu Bilig* felsefî, ahlakî ve siyasî tavsiyelerde bulunan bir siyasetnâmedir. Karahanlı kültür muhitine mensup Türk-İslam Edebiyatı'nın bir ürünüdür. *Kutadgu Bilig*'in kaynakları konusunda araştırmacılar, Türk ve İslam kültürünün haricinde farklı ve muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler daha ziyade Hint, İran, Çin ve Yunan tesiri olarak belirginleşmektedir. Yine kitap üzerinde araştırma yapanlar, *Kutadgu Bilig*'in öngördüğü devlet modelinin ne olduğu (teokratik, monarşik veya demokratik) konusunda da birbirinden farklı fikirler söylemişlerdir (Arslan-1 1987: 20; Doğan 2002: 130-145). Bu fikirlerin bazıları, yazarın bakış açısına veya olmasını istediği ideolojik yapıya uydurulmak amacıyla söylenmiş yakıştırmalardır. Bu nedenle *Kutadgu Bilig*'in kaynakları ve önerdiği devlet modeli konusunda söylenenlerin kısa bir değerlendirmesini yapacağız.

Kutadgu Bilig üzerinde ilk kez günümüz harfleriyle çalışma yapan ve eserin önce metnini daha sonra da tercümesini yayımlayan Reşit Rahmeti Arat, eserin muhtevası ve etkilendiği kültürler üzerine bir araştırma yapmayı düşünmüş, ancak, buna ömrü vefa etmemiştir (İnalçık 2000: 12). Fakat o, bu konuda, Yusuf Has Hacib'in fikirlerini kuvvetlendirmek için çevrenin fikir mahsullerinden faydalanmış olduğunu, ifade etmiştir (Arat 2007: XXVII). *Kutadgu Bilig*'in kaynakları ve tesir aldığı kültürler konusunda önce Batılı araştırmacılar, Reşit

Rahmeti Arat'ın çalışmalarından sonra da yerli araştırmacılar farklı kanaatler serdetmişlerdir.

*Kutadgu Bilig'*e tesir eden kültürler dikkate alındığında; öncelikle bu kıymetli eserin, müellifin yaşadığı çağın ve çevrenin genel kabul gören anonim düşüncelerini yansıttığı muhakkaktır. Eserde, "kutadmak" (yani devlet yönetmek) fiilinin kökündeki, Türkçe en eski siyaset ve kültür terimlerinden biri olan "kut" un yer alması ve bu "kut anlayışının" eserin özünü teşkil etmesi, kanaatimizi doğrulamaktadır. Ayrıca *Kutadgu Bilig'*de, Türk folkloruna, atasözlerine, siyaset ve medeniyetine ait kavramlara ve eski Türk büyüklerinin vecizelerine sıkça yer verilmiştir (Ercilasun 2003: 771). Örneğin yazar, öğüt verirken "Türk Buyrukı ne der, dinle!" veya "Ötüken Begi ne der, dinle!" gibi ifadeler kullanır. Eserde, Türk Buyrukı, Ötüken Begi, Türk Hanı, İl-kend Begi, Yagma Begi, Uç Ordu Hanı veya Ajun Tutguçı, Ajun ilçisi, Budun Bakıcısı, İlçi Beg, vs. gibi kendilerinden alıntılar yapılan şahıslar, belli ki Yusuf Has Hacib'in yaşadığı Karahanlılar devrinin insanlarıdır.² Türk oldukları anlaşılan bu belirsiz yöneticilerin, o devirdeki Türk anlayış ve düşüncesini temsil eden kişiler olduğu da muhakkaktır. Yine eserde, Türkler'in efsanevî atası sayılan ve İranlılar'ın Afrasiyab dedikleri Alp Er Tonga'dan bir Türk kahramanı, erdemli bir insan ve büyük Türk begi örneği olarak bahsedilmesi de, eserin kaynaklarının ve felsefi muhtevasının Türk kültürü olduğunu ortaya koymaktadır (Dilaçar 1995: 28-29). Bu nedenle *Kutadgu Bilig'*in temel referansı öncelikle Türk devlet ve siyaset anlayışdır. Nitekim *Kutadgu Bilig'*i Türk hukuk tarihi açısından inceleyen S. Maksudi Arsal, günümüz Türkçesi ile ilk yayımını yapan R. Rahmetî Arat, Türk Kültür tarihi içindeki yerini araştıran İbrahim Kafesoğlu ve *Kutadgu Bilig'*e dayanarak Karahanlı devlet teşkilatını inceleyen Reşat Genç de bu kanaati taşımaktadırlar (Ercilasun 2003: 772).

Ancak bu durum, *Kutadgu Bilig'*de başka kültürlerin tesiri yoktur anlamına gelmez. Yusuf Has Hacib'in eserde geçen kendi ifadelerinden veya konuşturduğu temsili şahısların ifadelerinden, samimi bir Müslüman olduğu anlaşılıyor. Dolayısı ile biz, *Kutadgu Bilig'*e, Türk ve İslam kültürünün mezc edildiği ilk kültür ürünüdür diyoruz. Kitap, giriş kısmından da anlaşılacağı üzere, tamamen

² İl ve kend Beyi ne diyor dinle! (KB.216.b) İl Erkini (Karluk Kül erkini) ne diyor dinle! (KB.4752.b.) Bilgili Çiğil Beyi ne diyor dinle! (KB.3491.b.) Böke Yabgusu (Karluk Beyi) ne diyor dinle! Her türlü işe aklı eren Yagma Beyi ne diyor dinle! (KB.4947.b.) Ötüken Beyi çok iyi söylemiş, sözlerin iyisini sana dili ile ulaştırmış (KB.2682.b.) Hilmi Özden, *Kutadgu Bilig'te Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s. 21; Ahmet B. Ercilasun, agm., s. 772.

İslamî eser yazım geleneğine uygun kaleme alınmıştır ki, önce, Tanrı (azze ve celle)'nin medhi ve Peygamber (aleyhi's-selam)'in medhi ve Dört Sahabe (halife)'ye övgü gibi konu başlıkları yer alır. Bu durum eserin, İslamî bir gaye ile yazıldığını ortaya koyduğu gibi, Yusuf'un, İslamî devir kültürünü iyi bildiğini de ortaya koymaktadır. Dolayısı ile Türk kültürünün yanı sıra İslam kültürü *Kutadgu Bilig*'in ikinci önemli kaynağıdır. A. Bombacı'nın de ifade ettiği gibi, Yusuf'un eseri, heyeti umumiyesi itibariyle İslam kültürünün olgun bir mahsulüdür (Bombacı 1953: 66). Dini unsur ve bilhassa İslamî zühd ideolojisi eserde geniş bir yer tutmaktadır.

Yusuf eserini yazarken, 11. yüzyıl Arap ve İran edebiyatında bol miktarda mevcut olan herhangi bir siyasetnâmeyi veya pendnameyi önünde örnek olarak kullanmış mıdır? diye bir soru sorulduğunda, muhtemelen böyle bir örnekleme veya kopyalama da söz konusu değildir (Bombacı 1953: 66). Yani *Kutadgu Bilig* özgün bir manzum siyasetnâmedir.

Bununla birlikte, *Kutadgu Bilig*'te kısmi de olsa yabancı kültürlerin tesiri olduğu muhakkaktır. Belki de bu tesir, 11. yüzyıl Türk ve İslam dünyasında yaygınlaşmış ve insanlığın ortak kültürü haline gelmiş bilgilerdir. Bu kültürlerden biri İran (Fars) kültürüdür. H. İncalcık, *Kutadgu Bilig*'de açıklanan hususlar ile Hint-İran gelenekleri arasında birçok benzerlikler, hatta bazen aynilikler bulunduğunu ifade eder (İncalcık 2000: 12). İran, erken dönemde İslam'ın etkisine girip Müslümanlaşmış olmakla birlikte, kadim geleneklerinin etkisi İslamî dönemde de devam etmiştir. Özellikle İran siyaset geleneğinin, İslam siyaset geleneği üzerinde müessir olduğu kabul edilmektedir. Ancak, H. İncalcık, *Kutadgu Bilig* üzerindeki İran tesirini fazla abartmamak gerektiğini, çünkü Türk ve İran kanun ve siyasi hâkimiyet anlayışları arasında büyük farklar mevcut olduğunu belirtmiş, İran devlet geleneğinde hükümdarın mutlak otoritesi söz konusu iken, *Kutadgu Bilig*'de yani Türk devlet anlayışında, hükümdarın "törü"den ayrılması, doğru kanunların uygulanması ile mümkün olduğunu söylemiştir. Yani adalet hükümdarın bir bağışlama fiili değil, "törü"nü doğru ve tarafsız şekilde uygulanmasıdır. Sonuç olarak, *Kutadgu Bilig*'deki yönetim anlayışının ve yöneticilerde bulunması gereken niteliklerin çoğunlukla Türk siyaset anlayışını yansıttığı muhakkaktır demiştir (İncalcık 2000: 21; Ercilasun 2003: 771). H. İncalcık'tan sonra A. Caferoğlu da *Kutadgu Bilig*'in dil ve konu yönünden Arap ve İran tesiri altında kaldığını söyler. Ona göre, ilk İslamî devreye ait Türkçe bir eser olması bakımından *Kutadgu Bilig*, hem konu hem de dilce Arap ve İran tesiri altında kalmıştır (Caferoğlu 1984: 56). Bu nedenle diğer siyasetnâmelerde olduğu gibi *Kutadgu Bilig*'de de dolaylı olarak Fars krallarının

efsanevi kahraman tiplerine rastlıyoruz. Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig'*de, iyi ve kötü insan konusunu anlatılırken İran krallarının efsanevi tarihi olan *Şehnâme'*den alıntılar yapıyor. Örneğin, "Küstah Dahhak neden sövüldü de, Feridun neden medhe ve ikbâle kavuştu." ifadesi kullanılıyor.³ Başka bir yerde, akıl konusunda, "Nuşi-revan akıl gözüyle dünyayı aydınlattı" ifadesi geçiyor.⁴

*Kutadgu Bilig'*in Türk Kültür tarihi içindeki yerini araştıran İ. Kafesoğlu ise, eski Türk hâkimiyet anlayışı ile Hint-İran anlayışı arasında ciddi bir münasebet ve uzlaşma mevcut değildir, eserde herhangi bir Hint-İran tesiri aramak ta boşnadır, der. Ne *Şehnâme*, ne de *Kelile ve Dinme* ile bir benzerlik arz etmez, *Kabusnâme* (1082) ile de siyaset görüşünün çok ayrıldığı noktalar vardır. *Kutadgu Bilig* ile *Kelile ve Dinme* veya *Kabusnâme* arasındaki benzerlikler o kadar umumdur ki, siyaset nazariyesini kaba kuvvete dayandıran eski Yunan'ın fikri mahsullerinden ilham alarak yazılan Machiavelli'nin kitabında da bu kadar benzerliklere tesadüf edilebilir, der (Kafesoğlu 1980: 34-37).

*Kutadgu Bilig'*de Çin, Hint ve Yunan kültürlerinin tesiri konusunda farklı iddialar ileri sürülmüştür. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig'*in iç dinamiğini dört sembol üzerine kurgular; Birincisi, Kün-Togdı=hükümdar, İkincisi, Ay-Toldı=kut. Üçüncüsü, Ögdülmiş=akıl (ukuş). Dördüncüsü, Odgurmuş=akıbet, münzevi, zahit (Önler 2003:180) *Kutadgu Bilig*, bu dört sembolik şahsın karşılıklı (mükalemeli) konuşmalarından ibarettir. *Kutadgu Bilig'*de diğer bir sembolik anlatım (metafor), hükümdar Kün-Togdı'nın iktidarının dayanakları ve temel işlevleri anlatılırken tasvir edilen sahnedir. Bu sahnede Kün-Togdı bir gün Ay-Toldı'yı huzuruna çağırır. Kendisi üçayaklı gümüş bir kürsü üzerinde oturmaktadır. Elinde büyük bir bıçak tutmakta, solunda acı Hint otu, sağında da şeker durmaktadır. Ay-Toldı, bunun ne anlama geldiğini ve neyi sembolize ettiğini sorar. Sonunda hükümdar bu sembolik sahneyi izah eder. İşte bu iki girift sembolik anlatımın esin kaynağının hangi kültür olduğu konusunda araştırmacılar, farklı fikirler ileri sürmüşler ve farklı kültürleri referans olarak göstermişlerdir. Bazıları bu sembolizmi Hint panteonundaki tanrılarla özdeşleştirmiş⁵, bazıları eski Yunan âlemindeki ilahların tasvirleri ile tetabuk ettiğini (Bombaci 1953: 71-72) veya Yunan filozofları Eflatun ve Aristo'dan mülhem olduğunu (Dilaçar 1995: 24-28) bazıları ise, Çin ve Konfüçyanizmin tesirinin mevcudiyetini ileri

³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 1998, b. 241.

⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, 1998, b. 290. b. 6550.

⁵ M. Suat Bergil'in *Kutadgu Bilig'*deki Hint etkisi üzerine Bilim ve Ütopya Derisinde yazdığı dört makale buna örnek gösterilebilir. Bk. Bilim ve Ütopya, Eylül (s. 72-73), 1998. Ocak, (s. 64-65) Mayıs (s. 58-59), Temmuz (s.54-55) 1999 sayıları. Ayrıca bk. Saadet Çağatay, "Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş", *Türk Kültürü*, S. 97-108, 1970-1971, s. 104, 10. (95-111)

sürmüşlerdir. Biz bunların detaylarına girmiyoruz. Ancak, şunu söylemekle yetiniyoruz. Evet, Türkler 10. yüzyılın ilk yarısında toplu olarak Müslüman olmaya başladıklarında, İslam'ın erken dönemde temasa geçip seçici olarak bünyesine kattığı bazı kültürlerle tanışma fırsatını buldular. Bu kültürlerle yabancı değillerdi. Örneğin, Türkler İslamiyet'i doğrudan Araplar'dan değil, İranlılar vasıtasıyla almışlar ve özellikle Maverâünnehir'deki İran kültürü ile ilişkide bulunmuşlardı. Bunun dışında, Çin ile iki bin yıldır komşu idiler ve kültür alışverişinde bulunmuşlardı. Yunan felsefesinin en büyük mirasçısı yine İslam filozofları olmuş, özellikle Platon ve Aristoteles felsefeleri, başta Farabi ve İbn-i Sina tarafından temsil edilmiştir. Ancak bu temas ve yakınlık, *Kutadgu Bilig'*de bu kültürlerin tesirlerini ispatlamaya yetmemektedir. *Kutadgu Bilig'*de ele alınan sosyal hayat, ahlak, bilgi ve özellikle devlet anlayışı hakkındaki fikirler, tamamen eski Türk geleneğinin tezahürüdür. *Kutadgu Bilig'*de iyiliği telkin eden sözlerin dayanağı ise, bütün dinlerde ve ahlakçı felsefi sistemlerde rastlanabilen evrensel ilkelerdir ve kimsenin malı değildir (Yılmaz 2002: 12).

Bu başlık altında son olarak, *Kutadgu Bilig'*in öngördüğü devlet modeli (teokratik, monarşik veya demokratik olması) konusunda şunları söyleyebiliriz. Bu konuda da araştırmacılar farklı fikirler ortaya koymuşlardır. Örneğin, M. Arslan, bugünkü ölçülerimiz açısından bakıldığında *Kutadgu Bilig'*in teokratik bir model önerdiğini söyler ki, bunu muhtemelen Yusuf Has Hacib'in hükümdara "şeriat yolunu tut"⁶ tavsiyesini içeren bazı beyitlerinden çıkarmış olmalıdır. Ancak, ona göre, devlet her ne kadar teokratik ise de hükümdar (ilig, beg), ne bir zorba, ne bir despot, ne de bir Makyevelist prentir. O, âdil kanun yapar, başta bilginler olmak üzere birçok danışmanı vardır, halka karşı âdil ve merhametlidir, halka doğru yolu gösteren, erdemleri öğreten, bilgiyi her şeyin üstünde tutan bir ahlak sembolüdür (Arslan 1987: 20). *Kutadgu Bilig'*in öngördüğü devlet modeli konusunda bir başka araştırmacı ise, eserinin demokratik bir model sunduğu ve bunun en önemli niteliğinin Laiklik olduğu (Doğan 2002: 139-142) iddiasında bulunmaktadır. Yani önceki araştırmacının tam tersi bir görüş serdetmektedir. Bu durumda, esere hangi bakış açısı ile yaklaşırsa ona uygun bir tanım yapılmış olduğu ortaya çıkarmaktadır. Biz, *Kutadgu Bilig'*in öngördüğü devlet modelinin adı ne olursa olsun, adaleti esas alan, adaletin yerine getirilmesi için kanunun doğru uygulanmasını (köni törü) öneren, halka karşı himayeci, koruyucu ve merhametli bir devlet modeli önerdiğini düşünüyoruz. Yusuf Has Hacib'e göre, halkı ve devleti yönetmenin tek amacı 'adalet' olmalıdır. Hükümdar, âdil kanunlar koyarak halkı adaletle yönetmelidir. O'na

⁶ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 1998, b. 5552.

göre, “ülkesinde uzun süre hüküm sürmek isteyen hükümdar, kanunu eşit uygulamalı ve halkı korumalıdır. Hükümdar, örf ve kanunlara uyarırsa halk da ona itaat eder.” Bu modeli günümüzde “hukuk devleti” olarak adlandırıyoruz. Nitekim eser üzerinde detaylı bir inceleme yapan A. Dilaçar da bu kanaati izhar ediyor. Dilaçar, bu devlet modelini, insan haklarına saygılı ve hakları koruyucu âdil bir hukuk düzeni kuran, hukuk kurallarına uygun davranan, bütün eylem ve işlemleri yargı denetimine bağlı olan devlet olarak tarif ediyor. *Kutadgu Bilig*'i de hukuk devleti modelini öneren bir yapıt olarak görüyor (Dilaçar 1995: 149).

II. Siyasetnâmelerin Genel Özellikleri ve Kutadgu Bilig

Başta da ifade ettiğimiz gibi, bu kısımda, çoğunluk araştırmacıların bir tür siyasetnâme olarak kabul ettiği *Kutadgu Bilig*'den önce veya sonra yazılmış siyasetnâmelerin genel özelliklerini dikkate alarak *Kutadgu Bilig*'le benzeşen veya özgün yönlerini tespit etmeye çalışacağız.

Kutadgu Bilig'in kelime anlamı, mutlu olma bilgisi, terim anlamı ise siyaset bilgisidir (Ercilasun 2003: 764). Şimdiye kadar eserin adı, Türkçeye ve Batı dillerine çoğunlukla “Mutluluk veren bilgi” şeklinde çevrilmiştir. Ancak, son yıllarda “Kut” sözcüğü üzerinde yapılan etimolojik ve semantik çalışmalar, bu çeviri şeklinin eksik olduğunu ortaya koymuştur. Kaşgarlı Mahmud'un *Divânü Lüğati't-Türk*'te anlamlandırdığı şekliyle ‘Kut’un, devlet (Atalay (çev.) 1998: 320) yani ‘siyasal iktidar ve egemenlik’ anlamında kullanılması daha isabetlidir. Yani eserin adını “mutluluk veren bilgi” anlamından ziyade, “iktidara ulaştırıcı bilgi” ya da “Devlet yönetme bilgisi” diye çevirmek, eserin muhtevasına daha uygun bir adlandırma olacaktır (Arslan 1987: 32-33; Kafesoğlu 1980: 32-33)).

Kutadgu Bilig'i tarihi süreç içerisinde ilk okuyandan, eseri istinsah edip ön kısmındaki mensur veya manzum girişleri yazan müstensihlere kadar, hatta günümüzde, eser üzerinde araştırma yapanların çoğunun ortak kanaati eserin bir siyasetnâme olduğu gerçeğidir. Geçmişte Kitaba, Çinliler'in Edebü'l-mülûk “Hükümdarlığın Adabı”, Mâçin hükümdarlarının (bilgelerinin) Âyinü'l-memleke “Memleketin Aynası”, Maşrıklılar'ın, Zînetü'l-ümerâ “İdarecilerin Süsü”, veya Pendnâme-i mülûk, “Hükümdarlara Öğütler” gibi isimler vermele-ri, eserin bir siyasetnâme olarak algılandığını göstermektedir. Nitekim günümüzde de araştırmacıların büyük çoğunluğu bu eserin bir siyasetnâme olduğu ve diğer siyasetnâmelerle ortak yönlerinin bulunduğu kanaatini taşımaktadırlar. Örneğin, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i ile Nizamü'l-mülk'ün *Siyasetnâme*'sini karşılaştıran bir araştırmacı, iki eserde şaşılacak derecede benzerlik-

ler tespit ettiğini yazmıştır (Uydu 1992: 428)

O halde, siyasetnâme nedir? Siyasetnâmelerin genel özellikleri nelerdir?

İslamî literatürde devrin idarecilerine ve devlet adamlarına pratik tavsiyelerde bulunmak ve adaletli bir yönetim oluşturmalarını istemek amacıyla yazılan siyasî ve ahlakî içerikli eserlere siyasetnâme denilmektedir. Bu tür eserleri, belirgin özelliklerine göre sınıflandırdığımızda, farklı tarzlarla karşılaşırız. Bunlardan birincisi, Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-fâdıla*'sı ile *Füsûlü'l-medenî* adlı eserlerinde olduğu gibi, siyaset ve devlet idaresini, felsefî ve idealist açıdan ele alan eserlerdir. İkincisi, siyaset ve devlet idaresi konusunu, nazarî olarak ele alıp, konu üzerinde İslam'ın görüşünün ne olabileceğini tespit etmeye yönelik eserlerdir ki bunlar, Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-sultâniyye*'si, İbn Teymiyye'nin *es-Siyâsetü'ş-şer'iiyye*'si gibi kamu hukukunu işleyen fıkıh kitaplarıdır. Üçüncüsü, dönemin sultan vezir ve devlet adamlarına siyaset sanatı konusunda pratik yol gösteren, idarî aksaklıkları gidermek için siyasî ve ahlakî nasihatlar veren eserlerdir. Bu geleneğin ilk örneklerini eski Hint ve İran kültür dünyasındaki pendname ve siyasetnâme türü eserlerde görmekteyiz. Nizâmü'l-mülk'ün *Siyasetnâme*'si, Keykâvus'un *Kâbusnâme*'si ve Gazzâlî'nin *Nasîhâtü'l-mülûk*'u gibi eserler buna örnek verilebilir. Bu tür eserlerin genel amacı, siyasî uygulamalarda ideal olan ve emredilenlerle, tatbik edilen politika arasında, ılımlı bir yol bulmaktır. Sıkça rastlanılan bu türün örnekleri her ne kadar İran literatürü olsa da, konular İslam'a tam olarak adapte edilmiştir. Dördüncü olarak, Osmanlı devletinin duraklama ve gerileme dönemlerinde genellikle padişahın veya vezirlerin istekleri üzerine kaleme alınan İslahatnâmeleri veya Lâyhahar'ı sayabiliriz.⁷

Kutadgu Bilig'i yukarıda sayılan türlerden sultan, vezir ve devlet adamlarına siyaset sanatı konusunda pratik yol gösteren, idarî aksaklıkları gidermek için siyasî ve ahlakî öğütler veren eserler ile siyaset ve devlet idaresini, felsefî ve idealist açıdan ele alan eserler sınıfına dâhil edebiliriz. Üslup ve muhteva olarak özgün bir eser olan *Kutadgu Bilig*'in, her iki formu da ihtiva ettiği kanaatindeyiz.

Siyasetnâmeler, esas konu olarak devlet yönetimini ele alan eserler olduğundan, daha ziyade yönetim erkini elinde bulunduran hükümdarlar için yazılmışlardır. Siyasetnâmelerde, hükümdarlarda bulunması gereken özellikler ve

⁷ Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, Kültür ve Sanat Yayınları, Tarihsiz, s. 21-25; Mehmet Arslan, *Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risale: Gelibolulu Âlî'nin "Hakâyıku'l-Ekâlîm" Adlı Eseri*, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s. 419-430; *Zencânî Sultana Öğütler, Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetnâme*, Haz. H. Hüseyin Adaloğlu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 11-12.

saltanatın esasları belirtilir. *Kutadgu Bilig*'in esası, hükümdar (beg) ve onun etrafında bulunan kişilerle devlet yönetimi; yani ideal devletin, ideal bireylerin, ve devlet başkanının (Beg) nasıl olması gerektiği konusunda yaptığı konuşmalardan oluşur (Dilaçar 1995: 145). Eserde konuşturulan dört temel karakterden biri olan Küntogdı (beg) hükümdarı temsil etmekte ve eserin başından sonuna dek başta vezir olmak üzere diğer önemli devlet görevlileri ile ahlak, siyaset ve devlet sorunlarını tartışmaktadır (Önler 2003: 179). Bu açıdan bakıldığında *Kutadgu Bilig* ile siyasetnâmeler arasında paralellik olduğunu söyleyebiliriz.

Siyasetnâmeler'in tesir aldığı klasik kaynaklar arasında Hint, İran, Yunan ve Çin kültürlerine ait bilgi ve tecrübeler yer almaktadır. Bazı siyasetnâme yazarları bu kültürlerden nakiller yaptıklarını bizzat ifade etmişlerdir. Yani, siyasetnâmeler, İslam medeniyetinin erken dönemde temasa geçtiği yabancı kültürlerin tecrübelerinden ve bilgi birikimlerinden yararlanmışlar ve bu kültürleri kaynak olarak zikretmişlerdir (Adalıoğlu 2004: 5). *Kutadgu Bilig*, adı geçen kültürlerden herhangi birini açıkça referans göstermiyor. Ancak, eser üzerinde araştırma yapanlar onda, başta İslam kültürü olmak üzere, Hint, İran, Çin ve Yunan tesirleri olduğu kanaatini serdediyorlar. *Kutadgu Bilig*'de kısmî de olsa yabancı tesirlerin mevcudiyeti hissedilmektedir. Ancak, İslam ve onun bünyesinde intikal eden İran kültürünün haricindeki diğer kültürlerin tesirini ortaya çıkarmak pek kolay gözükmemektedir.

Genel olarak siyasetnâmeler, konuları ilginç hale getirmek için, hikâyeler, sözü güzelleştirmek ve anlamı kuvvetlendirmek için tanınmış şairlerden mısralar naklederler. Tarihe mâl olmuş hükümdar, hekim, filozof veya şair gibi önemli şahsiyetlerin sözlerinden veya uygulamalarından temsiller sunarlar. Örneğin, Batı dünyasından Makedonya kralı Büyük İskender'in hayatından ve siyasi uygulamalarından, ünlü tabipler Galen/Calinus, Hipokrat/Bukrat'tan ve antikçağ Yunan filozofları Sokrates, Platon/Eflatun ve Aristoteles'in hikmetli sözlerinden pasajlar sunarlar. Bununla birlikte eski Hint hekimlerinden ve Çin filozoflarından veya krallarından (fağfur) hikmetli sözler naklederler. Bazılarında İran krallarının davranışları, saray ve idare hayatları model olarak alınır. Bu bağlamda *Kutadgu Bilig*'de, yalnızca İran kralları Enûşirvan, Dahhak ve Feridun'un isimleri ile Batı dünyasına ait Büyük İskender'in ismi geçmektedir.⁸ Bu arada, diğer bazı siyasetnâmelerde⁹ de zikredildiği gibi Türklerin efsanevi

⁸ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 1998, 241-290-6550, 6548. beyitler.

⁹ Gazzâlî, *Nasîhâtü'l-mülûk (Devlet Başkanlarına Nasihatler)*, Tercüme ve İzahlar, Osman Şekerci, Sinan Yay., İstanbul 1995, s. 53-159; Nizâmü'l-Mülk, *Siyeru'l-mülûk, Siyasetnâme*, trc. Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yay., İstanbul 1987, s.30.

atası sayılan, İranlılar'ın Afrasiyab dedikleri, Alper Tonga'nın ismi de *Kutadgu Bilig*'de geçmektedir.

Siyasetnâmeler, konuları sağlam temeller üzerine bina etmek düşüncesiyle konuya uygun âyet ve hadisleri seçerler. Daha sonra sahabe veya âlimlerin, filozofların, hekimlerin hikmetli sözlerinden alıntılar yaparlar. *Kutadgu Bilig*'de ayet veya hadisler metin olarak zikredilmez, fakat bazı manzum beyitlerin anlamlarının Kur'an ayetlerinden veya Hz. Peygamberin sözlerinden mülhem olduğunu uzman kişiler ifade etmektedirler. *Kutadgu Bilig*'de yalnızca bir yerde "Dinle! Tanrı'dan insanlara haber getiren nebi ne der" ifadesiyle açıkça Hz. Peygamber(sav)'in bir sözü nakledilir.¹⁰ Bunun dışında ayet ve hadislerin nakli açıkça belirtilmemiştir. Ancak, mefhum olarak bazı beyitlerin Kur'an'dan veya hadislerden ilham aldığını söyleyebiliriz (Kara 1998: 14-69).

Siyasetnâmeler de bütün klasik İslamî eserlerde olduğu gibi Allah'ı hamd, Peygamber'e salat ve selamdan sonra takdim edilecek hükümdara övgü yapılıır. *Kutadgu Bilig* tamamen bu klasik geleneğe uymaktadır. Eserin başında yer alan ve sonradan ilave edildiği anlaşılan manzum ve mansur mukaddimeden sonra, "Tanrı Azze ve Cellenin Medhini Söyler", "Peygamber Aleyhi's-selamın Medhini Söyler", "Dört Sahabenin Medhini Söyler", "Parlak Bahar Mevsimini ve Büyük Buğra Han'ın Medhini Söyler" başlıkları altında giriş yapılmıştır. Bu yönden de genel siyasetnâmelerle *Kutadgu Bilig* arasında benzerlik ve paralellik mevcuttur.

Siyasetnâmeler, genellikle devlet yönetimini ele alan öğretici, nasihat edici ve yol gösterici türden eserlerdir. Hükümdarlara, beylere ve diğer idarecilere (vezir vs.) klasik Şark tarzında bazı teorik teklif ve önerilerde bulunurlar. Esas karakter bakımından ahlakî eserler içinde yer alırlar. Ahlak literatürünün olduğu kadar edeb türünün de bir parçası sayılırlar. Hükümdarlara, vezirlere ve devlet adamlarına öğütler verdiği için, birer nasihatnâmedirler.¹¹ *Kutadgu Bilig*, özellikle 28. bölümde "Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Gerektiği" konusundaki nasihatlerini söyler, ancak bu nasihat verici üslup, diğer bölümlerde de devam eder. 29. bölümde vezir olacak insanın nasıl olması gerektiğini anlatır. Bey'in yani hükümdarın hangi ahlakî meziyetlere sahip olması gerektiğini, vezirde bulunması gereken meziyetlerin neler olduğunu açıkça izah eder. Beyliğin doğuştan Allah'ın bağışlaması olduğunu, bu nedenle mukaddes olduğunu, beylerin akıllı, bilgili, cömert, özü sözü doğru olması gerektiğini bir pendnâme hassasiyetinde uzun uzun anlatır. Vezir asil bir aileden gelmeli, takva sahibi, dürüst, akıllı ve bilgi-

¹⁰ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 1998, 5651 b.

¹¹ *Zencânî Sultana Öğütler*, Alaeddin Keykubat'a Sunulan *Siyasetnâme*, Haz. H. Hüseyin Adahoğlu, Yeditepe Yay., İstanbul 2005, s. 55-56.

*li, haya sahibi yumuşak huylu, iyi görünümlü ve vefakar olmalıdır der.*¹² Bu yönden değerlendirildiğinde *Kutadgu Bilig* tam bir nasihat kitabı yani bir *pendnâmedir*.

Pratik gayeler güden siyasetnâmeler, siyaset teorisinden ziyade, siyaset sanatı yönünden önem arz ederler. *Kutadgu Bilig* de ise siyaset sanatının yanı sıra devlet felsefesi ve bir siyasi anlayış ta ortaya konmaktadır. Mesela, siyasetnâmelerde adalet anlayışı İran devlet geleneğinin tesiri ile şöyle anlaşılmalıdır. Suçun cezasını vermek adalettir. Ama suçu affetmek fazilettir. Bu bakımdan affedici olmak, suça ceza vermektan daha faziletli ve üstündür. *Kutadgu Bilig*'de ise, yani Türk devlet geleneğinde adalet, hükümdarın bir bağışlama fiili değil, kanunun (köni törü) doğru ve tarafsız bir şekilde uygulanmasıdır.¹³ Dolayısı ile hukukun üstünlüğü prensibi esas alınmıştır. *Kutadgu Bilig*'in özgün yönlerinden birisi diğer siyasetnâmelerden farklı bir devlet felsefesi ve siyasi anlayış ortaya koymuş olmasıdır.

Siyasetnâmelerin genel özelliği ahlakî karakterde olduğundan ve ahlakın kaynağı da din olduğundan, dinî temalar ağırlıklıdır. Allah'ın sıfatları, inanç esasları ve ahiret hayatı, cennete özendirme ve cehennemden sakındırma gibi konularda müstakil bölümler yer alır. Dünya hayatının geçiciliği, ahiretin ebedi olduğu temel inancından mülhem dünyayı yerme, ona rağbet etmeme ve ahirete yönelik hazırlığı teşvik etme en fazla vurgulanan tema olarak karşımıza çıkar.¹⁴ *Kutadgu Bilig*'de de Allah'ın (Tengri) isim ve sıfatları, hem o devirde kullanıldığı biçimde mengü (ebedi), idi, (sahip, rab), bayat (kadim) gibi, hem de İslamî terimler olarak kerim, hâlik, bâkî, rab sıkça kullanılmaktadır. Keza cennet (uçmak) ve cehennem (tamu) kavramları da Yusuf'un yaşadığı devirdeki şekliyle kullanılmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de de dünya hayatı yerilip zühd ve takva yaşamı önerilmektedir. Ancak, hükümdar ile akıllı temsil eden Ögdülmüş ve Âkıbeti, zühdü temsil eden Odgurmış arasında geçen mükalemelerde, Ögdülmüş yani akıl, Odgurmış'ı yani zühd'ü hükümdara hizmet konusunda ikna etmeye çalışıyor.

Siyasetnâmeler, devlet idaresinde hükümdara yardımcı olacak vezir ve diğer devlet adamlarının vasıfları hakkında öneriler sunarlar. *Kutadgu Bilig*'de Ögdülmüş, "Beylere vezir olacak insanın nasıl olması lazım geldiğini söyler" başlığı altında vezirin önemi ve vezirde bulunması gereken ahlaki meziyetlerden söz eder.¹⁵ Daha sonra hâcip, komutan, kapıcıbaşı, elçi, kâtip ve hazine

¹² Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 1998, 146 vd.

¹³ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 1998, 2179; H. İnalçak, *agm.*, s. 21.

¹⁴ Zencânî, *age.*, s. 56.

¹⁵ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 1998, 2181-22681 b.

gibi devlet adamlarında bulunması gereken ahlaki meziyetleri sıralar ki, bütün siyasetnâmler devletin bekası ve sağlıklı işlenmesi için bu konulara önem verirler.

Siyasetnâmelerde devlet hazinesinin korunması, vergi toplama ve askeri konulara önem verilmesine ilişkin tavsiyeler yer alır. Aynı zamanda toplumdaki çeşitli meslek gruplarının çiftçi, zanaatkâr ve memurların korunup denetlenmesi konusunda öneriler sunulur. *Kutadgu Bilig'* de de bu konularda tavsiyeler sunulmaktadır.¹⁶ Örneğin, *Kutadgu Bilig'* de, 58. babda, ilim adamlarına, tabiplere, büyücülere, rüya tabircilerine, müneccimlere, şairlere, çiftçilere, hayvan yetiştiricilerine, ustalara ve fakirlere nasıl davranılması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmaktadır.

Kutadgu Bilig' in en özgün yönü, çağının yönetim anlayışını yansıtan bir siyaset kitabı olmasıdır. Bilindiği gibi eski Türklerde hâkimiyet anlayışı, hükümdarda Tanrı bağış olan bazı vasıfların varlığını kabul eden bir anlayıştır. Buna göre idare etme hakkı, hükümdara Tanrı tarafından ilahi bir lütuf olarak bağışlanmıştır.¹⁷ Bu anlayış daha sonra, İslam halifesini veya ona tâbi hükümdarları, “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi” (Hitti 1989: 488) olarak telakki eden anlayışla sentezlenerek siyasetnâmelerin ana temalarından birini oluşturmuştur. İşte bu Türk hâkimiyet anlayışının zamanımıza kadar intikalinde yegâne kaynak *Kutadgu Bilig* olmuştur.

Siyasetnâmeler, iyi idarenin gerçekleşebilmesi ve devletin ayakta durabilmesi için olmazsa olmaz prensipleri dört ana başlık altında sunarlar. Bunlar **Adalet, Meşveret, Ehliyet** ve **Liyakat**’tır. Bu temel prensiplerle ilgili *Kutadgu Bilig'* de onlarca beyite rastlamak mümkündür. *Kutadgu Bilig'* de önerilen devlet modelinin en bariz nitelikleri de bunlardır.

Son olarak, siyasetnâmelerin temel amacı, yeryüzünde adaletli bir yönetim ve iyi bir devlet düzeni oluşturmak; nihaî olarak ta dünya ve ahiret mutluluğuna ulaşmaktır. *Kutadgu Bilig'* te de nihai amaç, dünya ve ahiret saadetine kavuşmak için, siyasi ahlaka uygun, adaletli bir devlet düzeni oluşturmaktır.

Sonuç

Kutadgu Bilig, 11. yüzyıl Karahanlılar devri Türk-İslam kültür muhيتينin ortak bir ürünü olup İslamî dönem Türk kültürünün ilk manzum siyasetnâmesidir. *Kutadgu Bilig'* de, kronolojik olarak kendisinden önce veya sonra yazılmış

¹⁶ Zencânî, age., s. 69-72.

¹⁷ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, 1998, 1933-1934 b.

siyasetnâmelerden, gerek felsefi malumat gerekse de temsili üslup bakımından, farklı ve özgün yönler vardır. O çağda, Arapça veya Farsça yazılmış bol miktarda siyasetnâme ve pendnâme türünde eserler olmasına rağmen, bunların hemen hepsi mensur metinlerdir. Yani ona örnek olacak herhangi bir manzum eser bilinmemektedir. Belki, gerek isim gerekse mevzu bakımından *Kutadgu Bilig*'e benzeyen Nâsır-ı Hüsrev'in *Saadetnâme*'sinin örnek olma ihtimali söz konusudur (Bombaci 1953: 66). Ancak bu küçük eserin de Yusuf'a örnek teşkil etmiş olabileceği şüphelidir. Bu nedenle *Kutadgu Bilig* edebî olarak farklı ve özgün bir yapıttır.

Kutadgu Bilig'in Allegorik yani mükâleme ve muhavere şeklinde kaleme alınmış olması da onun farklılığını göstermektedir. Çünkü İslamî literatürde *Kutadgu Bilig*'den önce bu üslupla yazılan bir siyasetnâmeye rastlanmamaktadır (Bombaci 1953: 67). Bu yönden farklı ve özgün yapıttır.

Siyasetnâmelerin ekserisi İran-İslam coğrafyasında şekillenen Fars siyaset geleneği ile İslam prensiplerinin sentezlenmiş biçimleri olmasına karşın *Kutadgu Bilig*, büyük ölçüde Türk devlet ve siyaset geleneğini ihtiva etmektedir. Bu yönden de diğerlerinden farklı ve özgün bir eserdir.

Kutadgu Bilig bize, binlerce yıllık Türk tarihinde, birçok coğrafya, iklim, din, kültür ve uygarlık değişikliklerine rağmen, ana çizgileri aşağı yukarı aynı kalan bir toplum ve devlet anlayışının sürdüğünü göstermektedir. İşte biz, bu ana çizgileri belli anlayışı, hükümdarlara, devlet adamlarına ve halka ahlak ve siyaset öğretmek için yazılan ve yüzyıllar boyu hükümdarların ve devlet adamlarının başucu kitapları olan siyasetnâmelerde bulmaktayız. Başta *Kutadgu Bilig* olmak üzere bütün siyasetnâmeler, Ortaçağ Doğu halklarının toplum ve devlet geleneklerini, zihniyetlerini ve felsefelerini bilmek bakımından olduğu kadar, siyaset sosyolojisi açısından da önemli belgelerdir. ©

KAYNAKLAR

- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2004), "Siyasetnâmelerin Klasik Kaynakları", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 5, S 2, Aralık. (1-21)
- ARSLAN, Mahmud (1987), *Kutadgu-Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. No. 3414.
- ARSLAN, Mehmet (2000), Osmanlı Devlet Yönetimine Ait Siyasetnâme Özelliği Taşıyan Küçük Bir Risale: Gelibolulu Âli'nin "Hakâyiku'l-Ekâlîm" Adlı Eseri, *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*, İstanbul, Kitabevi Yay.
- BERGİL, M. Suat, "Kutadgu Bilig'deki Hint Etkisi" *Bilim ve Ütopya*, Eylül (s. 72-73), 1998. Ocak, (s. 64-65) Mayıs (s. 58-59), Temmuz (s. 54-55) 1999 sayıları.
- BOMBACI, Alessio (1953), "Kutadgu Bilig Hakında Bazı Mülâhazalar", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Neşri.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1984), *Türk Dili Tarihi I-II*, İstanbul.
- ÇAĞATAY, Saadet (1970-1971), "Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş", *Türk Kültürü*, S. 97-108, 1970-1971 (95-111)
- DİLAÇAR, Agop (1995), *Kutadgu Bilig Üzerinde Çalışmalar*, Ankara, TDK Yay.
- DOĞAN, Nejat (2002), "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.12, Bahar. (127-158).
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2003), "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat", *Türkler*, C. 5. Ankara, Yeni Türkiye Yay., (759-783).
- GAZZÂLÎ, *Nasîhâtü'l-mülûk (Devlet Başkanlarına Nasihatler)*, Tercüme ve İzahlar, Osman Şekerci, İstanbul 1995, Sinan Yay.
- HİTTİ, Philip K. (1989), *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi I-IV*, çev. Salih Tuğ, C. I-IV, İstanbul, Boğaziçi Yay.
- İNALCIK, Halil (2000), "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri" *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, Eren Yay.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1980), *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yay.: 368.

- KARA, Mehmet (1998), *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.: 2031.
- KAŞGARLI Mahmud (1998), *Divânü Lüğâti't-Türk*, Çeviren Besim Atalay, C. I, 4. baskı, Ankara, TDK Yay.
- Nizâmü'l-Mülk (1987), *Siyeru'l-mülûk, Siyasetnâme*, terc. Nurettin Bayburtlugil, İstanbul, Dergâh Yay.
- ÖNLER, Zafer (2003), "Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı", *Türkler*, C. 4, Ankara, Yeni Türkiye Yay., (179-186)
- ÖZDEN, Hilmi (2007), *Kutadgu Bilig'te Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- ROSENTHAL, Erwin I. J. (1996), *Political Thought in Medieval Islam*, çev. Ali Çaksu, İstanbul, İz Yay.
- UĞUR, Ahmet (?), *Osmanlı Siyaset-nâmeleri*, Kültür ve Sanat Yay.
- UYDU, Mualla (1992), "Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i ile Nizamü'l-mülk'ün Siyasetnâme'sinin Karşılaştırılması", *Türk Kültürü*, S. 351, yıl XXX, Temmuz. (428-436)
- ÜLKEN, Hilmi Z. (1935), *Uyanış Döneminde Tercümenin Rolü*, İstanbul, Ülken Yay.
- YILMAZ, Gökhan (2002), "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig Hakkında Ön Bilgi", *Kutadgu Bilig, Felsefe-Bilim Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Ocak. (9-13)
- Yusuf Has Hâcib (2007), *Kutadgu Bilig I*, Metin, Reşit Rahmeti Arat, 5. Baskı, Ankara, TDK Yay.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig* (1998), .çev. Reşit Rahmeti Arat, Türk 7. Baskı, Ankara, TTK Yay.
- Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig III* (1979), Reşit Rahmeti Arat, İndeks, Haz. Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya- Nuri Yüce, İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Zencânî Sultana Öğütler, Alaeddin Keykubat'a Sunulan Siyasetnâme*, haz. H. Hüseyin Adalıoğlu, İstanbul, 2005, Yeditepe Yay.